

# Henryk Zimoń

---

## Życie i działalność naukowa o. Wilhelma Schmidta SVD (1868-1954)

---

Collectanea Theologica 45/1, 49-59

---

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. HENRYK ZIMONŃ SVD, LUBLIN

## **ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA O. WILHELMA SCHMIDTA SVD (1868—1954)**

10 lutego 1954 r. zmarł w klinice św. Anny we Fryburgu o. Wilhelm Schmidt, największy bez wątpienia etnolog i lingwista Zgromadzenia Słowa Bożego (SVD), cieszący się uznaniem uczonych wielu ośrodków naukowych całego świata<sup>1</sup>. Śmierć o. Schmidta odbiła się głównym echem w świecie nauki, o czym świadczyły liczne wspomnienia pośmiertne i nekrologi opublikowane w różnych czasopismach na całym świecie<sup>2</sup>.

Dowodem szacunku, jakim wśród kolegów cieszył się W. Schmidt, była księga pamiątkowa, która ukazała się w 1928 r. z okazji 60 rocznicy urodzin. 76 antropologów i lingwistów ofiarowało mu swe prace zebrane w tysiącstronicowej księdze<sup>3</sup>. W 1952 r. W. Schmidt, wówczas 84-letni starzec, nestor etnologów, był prezydentem Czwartego Międzynarodowego Kongresu Nauk Antropologicznych i Etnologicznych w Wiedniu. Pragniemy przedstawić w ogólnych zarysach jego działalność naukową na polu lingwistyki i etnologii. Artykuł ten nie pretenduje do oceny dorobku naukowego W. Schmidta, ani też do szerszego przedstawienia krytyki szkoły kulturowo-historycznej, której wybitnym przedstawicielem był W. Schmidt.

### **Studia i początek działalności naukowo-dydaktycznej**

Wilhelm Schmidt urodził się 16 lutego 1868 r. w Hörde koło Dortmundu (Westfalia, Zagłębie Ruhry). W 1883 r. jako 15-letni chłopiec wstąpił do domu misyjnego werbistów w Steyl (Holandia), gdzie ukończył gimnazjum (1886) i liceum (1888). Jesienią 1888 r. rozpoczął studia teologiczne, które

<sup>1</sup> Wykład wygłoszony 10 lutego 1974 roku w Wyższym Seminarium Księży Werbistów z okazji dwudziestej rocznicy śmierci W. Schmidta.

<sup>2</sup> Por. spis nekrologów, które ukazały się po śmierci Wilhelma Schmidta w artykule J. Henninger, *P. Wilhelm Schmidt SVD 1868—1954. Eine biographische Skizze*, *Anthropos* 51(1956)19—20.

<sup>3</sup> W. Koppers (red.), *Festschrift P.W. Schmidt*, Wien 1928

trwały cztery lata, po czym 22 maja 1892 r. otrzymał w Steyl święcenia kapłańskie jako jeden z ostatnich studentów teologii, gdyż jesienią 1889 r. studium teologii dla rozpoczynających zostało przeniesione do St. Gabriel w Mödling k. Wiednia. W czasie studiów teologicznych rozwijał zdolności muzyczne. Przepisywał i studiował partytury Palestriny i innych mistrzów włoskich, na których wzorował się pisząc własne kompozycje muzyczne (w sumie wyszły spod jego pióra 63 kompozycje muzyczne).

Jako młody kapłan został przeznaczony na wykładowcę do nowozałożonego domu misyjnego w Nysie. W niedziele pracował w okolicznych parafiach. Po roku pracy nauczycielskiej został wysłany na krótkie studia do Berlina, w którym przebywał przez okres 3 semestrów. immatrykulowany na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Berlińskiego. Ponieważ przełożeni nie wyznaczyli mu określonego kierunku studiów, studiował według swojego upodobania języki semickie w Instytucie Orientalnym. W czasie wakacji przebywał na Górnym Śląsku i uczył się języka polskiego. Krótki pobyt w Berlinie okazał się owocny, nauczył bowiem W. Schmidta na czym polega praca naukowa. W tym czasie nie zajmował się jeszcze etnologią i ogólną lingwistyką. Od 1895 do 1938 roku o. Wilhelm Schmidt mieszkał w domu St. Gabriel w Mödling pod Wiedniem, co stanowi dokładnie połowę jego długiego i pracowitego życia. W 1902 r. uzyskał obywatelstwo austriackie. Od początku pobytu w St. Gabriel był wykładowcą różnych przedmiotów teologicznych (homiletyki, katechetyki, teologii pastoralnej), języków starożytnych i nowożytnych oraz ogólnej lingwistyki. Między innymi od 1895 do 1902 r. przez 7 semestrów wykładał język polski, a przez 4 — czeski. Podobnie jak w Nysie, był dyrygentem chóru seminaryjnego.

Po założeniu w 1906 r. czasopisma „Anthropos” ograniczył się tylko do wykładów z lingwistyki, etnologii i historii religii, prowadzonych nieregularnie (ostatnie wykłady z religioznawstwa miał w 1934 roku.) Zainteresowania lingwistyczno-etnologiczne Schmidta doprowadziły do zmiany programu studiów w tym seminarium. Wprowadzono mianowicie w czasie studiów filozoficzno-teologicznych jako przedmioty obowiązkowe lingwistykę (1 rok), etnologię (2 lata) i religioznawstwo (2 lata)<sup>4</sup>.

### Praca naukowa W. Schmidta na polu lingwistyki

Pierwsze dziesięć lat pobytu w St. Gabriel (1895—1905) miały wielkie znaczenie dla pracy naukowej W. Schmidta. W tym czasie stał się ogólnie znany w kołach naukowych Wiednia, przede wszystkim jako badacz na polu lingwistyki. Jego energia i zapał do pracy naukowej były ogromne. Pierwszy referat ogólny dla alumnów domu St. Gabriel miał na temat systemów liczb na całym świecie (dokładna data tego referatu nie jest znana), pierwsze cztery publikacje naukowe wyszły drukiem w 1899 roku<sup>5</sup>. Spis publikacji do 1907

<sup>4</sup> J. Henninger, *art. cyt.*, 26—27.

<sup>5</sup> W. Schmidt, *Ethnographisches von Berlinhafen, Deutsch-Neu-Guinea*. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 29(1899)13—29; *Über das Verhältnis der melanesi-*

roku włącznie obejmuje 65 pozycji<sup>6</sup>. Z własnej inicjatywy odkrył zupełnie nowe pole pracy, mianowicie języki Azji południowoschodniej i Oceanii. Zainteresowania lingwistyczne W. Schmidta grupują się wokół czterech zagadnień: języki Melanezji, języki ludów Mon-Khmer (występujące głównie na Płw. Indochińskim), systematyka języków australijskich i rodziny językowe świata<sup>7</sup>. W licznych publikacjach (napisał w sumie około 120 prac lingwistycznych) zwrócił uwagę na pokrewieństwo pewnych języków Azji południowoschodniej i Oceanii. Studium W. Schmidta na temat ludów Mon-Khmer zostało w 1906 r. wyróżnione nagrodą Volney'a przez Académie des Inscriptions et Belles Lettres, a w 1907 roku wydane w tłumaczeniu francuskim<sup>8</sup>. W 1906 roku został członkiem korespondentem Cesarskiej Akademii Nauk w Wiedniu. Z większych prac lingwistycznych na uwagę zasługują: *Die Sprachlaute und ihre Darstellung in einem linguistischen Alphabet* — jest to tzw. alfabet czasopisma „Anthropos”, ogłoszony w 1907 r.<sup>9</sup>; *Die Gliederung der australischen Sprachen. Geographische, bibliographische, linguistische Grundzüge der Erforschung der australischen Sprachen*, Wien 1919<sup>10</sup>; *Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde*, Heidelberg 1926; *Die Tasmanischen Sprachen. Quellen, Gruppierungen, Grammatik, Wörterbücher*, Utrecht-Antwerpia 1952<sup>11</sup>.

### Wilhelm Schmidt jako etnolog

Od początku swej pracy naukowej Wilhelm Schmidt żył w stałym kontakcie z kołami naukowymi Wiednia. Często pracował w bibliotece Wiedeńskiego Towarzystwa Antropologicznego i w Bibliotece Narodowej, gdzie cenił sobie prawie kompletne zbiory starej literatury podróżniczej. Po zało-

*schen Sprachen zu den polynesischen und untereinander*, Wien 1899; *Zur Grammatik der Sprache der Mortlock-Insel*, Vienna Oriental Journal 13(1899)330—343; *Die sprachlichen Verhältnisse Ozeaniens (Melanesiens, Polynesiens, Mikronesiens und Indonesiens) in ihrer Bedeutung für die Ethnologie*, Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien 29(1899)245—258. Pierwszą próbą pracy naukowej W. Schmidta jest 74 stronicowy nieopublikowany rękopis z lat 1896—1897 pt. *Die Ursprache der synoptischen Evangelien*.

<sup>6</sup> F. Bornemann, *Verzeichnis der Schriften von P.W. Schmidt SVD (1868—1954)*, Anthropos 49(1954) 387—392.

<sup>7</sup> Zob. A. Burgmann, *P.W. Schmidt als Linguist*, Anthropos 49(1954)628.

<sup>8</sup> *Die Mon-Khmer-Völker, ein Bindeglied zwischen Völkern Zentralasiens und Austronesiens*, Archiv für Anthropologie 5(1906)59—109; w tłumaczeniu francuskim: *Les peuples Mon-Khmer, trait d'union entre les peuples de l'Asie Centrale et de l'Austronésie*, Bulletin de l'Ecole Française d' Extrême Orient 7(1907)213—263; 8(1908)1—35.

<sup>9</sup> Artykuł ten został opublikowany równocześnie w języku francuskim: *Les sons du langage et leur représentation dans un alphabet linguistique général*, Anthropos 2(1907)282—329 508—587, 822—897, 1058—1105.

<sup>10</sup> Dzieło to ukazało się najpierw w formie artykułów w czasopiśmie „Anthropos” w latach 1912—1918.

<sup>11</sup> Rękopis ostatniego dzieła był już gotowy w 1917 r. Późniejsze poprawki są nieznaczne i mniejszej wagi. W. Schmidt zakończył szczegółowe badania lingwistyczne dziełem syntetycznym *Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde* (por. A. Burgmann, *art. cyt.*, 627 przypis 2). Szczegółową ocenę dorobku naukowego W. Schmidta na polu lingwistyki przedstawia A. Burgmann w wyżej cytowanym artykule — Anthropos 49(1954)627—658.

zeniu „Anthropos” w 1906 roku większość swego czasu poświęcił etnologii. Pierwszym zadaniem tego czasopisma było umożliwienie misjonarzom publikacji prac etnologicznych i lingwistycznych, zainteresowanie ich etnologią, zapoznanie z jej problemami i zachęcenie do badań etnologiczno-językoznawczych. W ten sposób czasopismo „Anthropos” od początku pośrednio służyło działalności misyjnej Kościoła, przygotowując misjonarzy do spotkań i konfrontacji z ludami i kulturami świata. W. Schmidt jako założyciel „Anthropos” nie chciał, by periodyk miał charakter teologiczny, pragnął w nim widzieć jak głosi podtytuł „międzynarodowe czasopismo etnologiczne i lingwistyczne”, Misjonarze zaś mieli być ważnymi współpracownikami tego czasopisma jako znawcy języka i mentalności ludów i szczepów, wśród których przebywali najczęściej przez kilkanaście lub nawet kilkadziesiąt lat. Aby nadać czasopismu odpowiednią rangę naukową W. Schmidt usilnie starał zapewnić mu współpracę specjalistów-etnologów<sup>12</sup>.

Wielkie znaczenie dla rozpoczęcia badań Schmidta nad pojęciem Boga miał, o czym zresztą często wspominał, wykład indologa prof. Leopolda von Schrödera na temat Istoty Najwyższej u ludów pierwotnych, wygłoszony w 1902 r. w Wiedeńskim Towarzystwie Antropologicznym. Von Schröder zwrócił w nim uwagę na znaną książkę Szkota Andrew Langa *The Making of Religion*, wydaną w 1898 r. W 1908 r. W. Schmidt zapoznał się z etnologiczną metodą kulturowo-historyczną, wypracowaną przez F. Graebnera i B. Ankermanna<sup>13</sup>.

W latach 1908—1910 ukazała się w czasopiśmie „Anthropos” seria artykułów w języku francuskim na temat *L'origine de l'Idée de Dieu*. W 1912 r. ukazał się pierwszy tom monumentalnego dzieła *Der Ursprung der Gottesidee*, któremu poświęcił Schmidt całe życie, zakończonego tomem 12, wydanym już pośmiertnie w 1955 r. przez F. Bornemanna. W tym samym czasie W. Schmidt pracował nad problemem Pigmejów. W 1910 r. wyszła książka inspirowana badaniami etnologicznymi nad ludami pigmejskimi pt. *Die Stellung der Pygmäenvölker in der Entwicklungsgeschichte des Menschen*<sup>14</sup>. Apel Schmidta zachęcający do badań nad Pigmejami nie został podjęty przez naukowców. Dopiero P. Schebesta zachęcony i wspierany materialnie przez W. Schmidta, przeprowadził w latach 1924—1955 6 ekspedycji badawczych do Pigmejów afrykańskich (Bambuti w dorzeczu Ituri) i azjatyckich (Negrytów na Filipinach i Semangów na Półwyspie Malajskim)<sup>15</sup>.

<sup>12</sup> Por. J. Henninger, *Im Dienste der Mission: 60 Jahre „Anthropos” (1906—1966)*, *Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft* 23(1967) 206—221; R. Rahmann, *Fünfzig Jahre „Anthropos”*, *Anthropos* 51(1956)1—18; A. Burgmann, *Sechzig Jahre „Anthropos”*, *Anthropos* 61(1966)1—8; T. Chodziło, *60-lecie „Anthropos”*, *Collectanea Theologica* 38(1968)z.1, 142—145; tenże, *„Anthropos”*, w *sluzbie misji*, *Collectanea Theologica* 41(1971)z. 2, 149—155.

<sup>13</sup> Chodziło o dwa podstawowe artykuły: B. Ankermann, *Kulturkreise und Kulturschichten in Afrika*, *Zeitschrift für Ethnologie* 37(1905)54—84; F. Graebner, *Kulturkreise und Kulturschichten in Ozeanien*, *Zeitschrift für Ethnologie* 37(1905)28—53.

<sup>14</sup> W. Schmidt uważał ludy pigmejskie kręgu centralnego za najstarsze ludy prakultury.

<sup>15</sup> O badaniach Pawła Schebesty zob. S. Łysik, *Paweł Schebesta — pionierski badacz Pigmejów (1887—1967)*, *Lud* 53(1969)251—272.

Nawał pracy był za wielki nawet dla silnej natury W. Schmidta, i latem 1909 r., po skończeniu książki o Pigmejach, nastąpiło ogólne załamanie zdrowotne na tle psychicznym. Po kuracji wodnej mógł znowu rozpocząć pracę, ale dopiero w czasie I wojny światowej, zajmując się inną pracą, odzyskał pełną sprawność fizyczną i psychiczną. W tym czasie był kapelanem wojskowym armii austriackiej. Po wojnie w większym stopniu niż dotychczas oddawał się pracy duszpasterskiej i liturgicznej; wydawał teksty liturgiczne do Mszy św., inicjując w ten sposób ruch liturgiczny na terenie Austrii. Głosił rekolekcje w kościołach Wiednia i Wrocławia oraz nauki dla mniejszych grup — szczególnie znane były jego prelekcje o Chrystusie. Oczywiście nie zapomniał również o pracy naukowej. Zaraz po wojnie starał się nawiązać międzynarodowe kontakty naukowe. W 1922 r. udało mu się zorganizować kolejny Trzeci Międzynarodowy Tydzień Etnologii Religijnej (*Semaines d'Ethnologie Religieuse*) w Tilburgu; pierwsze dwa tygodnie odbyły się w 1912 i 1913 r. w Lowanium; dwa następne organizowane również przez niego w Mediolanie (1925) i Luksemburgu (1929).

W 1921 r. Wilhelm Schmidt został na Uniwersytecie Wiedeńskim docentem (*Privatdozent*), jak protokół podaje — *unter Nachsicht des philosophischen Doktorgrades, des Kolloquiums und des Probevortrages* — tj. bez wymagania stopnia doktora filozofii, kolokwium i wykładu próbnego<sup>16</sup>. Jak wiadomo, W. Schmidt nie zakończył swoich krótkich studiów w Berlinie doktoratem, co zresztą nie było celem jego pobytu w Berlinie. Za pracę naukową otrzymał 6 tytułów doktorskich *honoris causa* (4 z nich udzielone były przez wydziały teologiczne uniwersytetów w Budapeszcie, Bonn, Lowanium i Salzburgu, 2 przez wydziały filozoficzne uniwersytetów w Mediolanie i Wiedniu). Przez okres dwóch pierwszych semestrów, mimo propagandy kilku przyjaciół profesorów nie miał słuchaczy. Dopiero od semestru zimowego 1922 r. rozpoczął regularne wykłady, które trwały aż do 1938 r. W 1924 r. otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego.

### Działalność naukowa W. Schmidta do 1938 roku

W latach 1920—1938 wyszły spod pióra W. Schmidta podstawowe dzieła systematyczne. W 1924 r. razem z W. Koppersem wydał dzieło *Völker und Kulturen*, któremu przypisał wielkie znaczenie określając je jako *summa ethnologica*. W ostatnich latach przed śmiercią pracował nad drugim wydaniem tego dzieła — ostatnie strony rękopisu przygotował jeszcze na dwa tygodnie przed śmiercią<sup>17</sup>. W 1926 r. wyszło drugie, poszerzone wydanie 1 tomu *Der Ursprung der Gottesidee*. Dalsze 5 tomów ukazało się w latach 1929—1936. W tomie szóstym przedstawia końcową syntezę (jedno z wielu streszczeń tak charakterystycznych dla Schmidta) religii ludów najstarszych należących do kręgów kulturowych prakultury.

<sup>16</sup> J. Henninger, *P. Wilhelm Schmidt SVD, art. cyt.*, 36.

<sup>17</sup> Zob. F. Bornemann, *P.W. Schmidts Vorarbeiten für eine Neuauflage von „Völker und Kulturen“*, *Anthropos* 51(1956)291—308.

W 1924 r. został zaproszony przez Piusa XI do zorganizowania etnologicznej wystawy misyjnej w Watykanie, a później do urządzenia Pontificio Museo Missionario Etnologico w Lateranie, które zostało oficjalnie otwarte 31 grudnia 1927 r. W 1926 r. został mianowany pierwszym dyrektorem tego muzeum<sup>18</sup>.

Z późniejszych publikacji należy wymienić: *Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte* (1930), stanowiący właściwie wyciąg z pierwszego tomu *Der Ursprung der Gottesidee*<sup>19</sup>, *Handbuch der kulturhistorischen Methode der Ethnologie* (1937) i trzytomowe dzieło o własności *Das Eigentum auf den ältesten Stufen der Menschheit* (1937, 1940, 1942).

Dla rozwoju tzw. szkoły kulturowo-historycznej istotne znaczenie miało założenie w 1928 r. katedry etnologii na Uniwersytecie Wiedeńskim, która w następnym roku została przekształcona w Instytut Etnologii. Pierwszym profesorem katedry został W. Koppers, początkowo nadzwyczajnym, w 1935 r. zwyczajnym, w latach 1929—1957, tzn. do przejścia na emeryturę, pierwszym dyrektorem Instytutu Etnologii<sup>20</sup>. Do roku 1960 121 słuchaczy Uniwersytetu Wiedeńskiego zakończyło studia wieńcząc je doktoratem z etnologii.

Drugim ważnym wydarzeniem organizacyjnym było założenie w 1932 r. Instytutu „Anthropos”. Osiągnięcia naukowe Schmidta byłyby niemożliwe bez pomocy Zgromadzenia Słowa Bożego, które od początku przeznaczało pewną liczbę współbraci do pracy naukowej na polu etnologii<sup>21</sup>. Dla przykładu wymienię kilka bardziej znanych nazwisk: W. Koppers, P. Schebesta, M. Gusinde, M. Schulien, G. Höltker, M. Hermanns, R. Rahmann, F. Bornemann, J. Henninger, T. Chodzidlo, K. Numazawa, A. Burgmann, L. Luzbetak, W. Saake — obecny dyrektor Instytutu „Anthropos”. W. Schmidt cieszył się widząc jak jego dzieło coraz bardziej się rozwija i umacnia.

### W. Schmidt w Szwajcarii (1938—1954)

Ówczesna sytuacja polityczna wpłynęła decydująco na dalsze losy W. Schmidta i Instytutu „Anthropos”. W dniu 13 marca 1938 r., tj. w dniu Anschlussu Austrii do Niemiec, W. Schmidt został aresztowany i przebywał przez kilka

<sup>18</sup> M. Schulien był jego asystentem, a od 1939 r. następcą jako dyrektor. Po śmierci M. Schuliena w 1968 r. ks. Józef Penkowski SVD otrzymał nominację na dyrektora muzeum misyjno-etnologicznego, będącego częścią Muzeum Watykańskiego — por. W. Schmidt, *In Memoriam Papsi Pius XI*, *Anthropos* 34(1939)1—3; W. Saake, *In Memoriam Michael Schulien SVD, 1888—1968*, *Anthropos* 63/64(1968)69)982—984; B. Gielata, *Pontificio Museo Missionario Etnologico*, *Collectanea Theologica* 42(1972) z. 3 192—194.

<sup>19</sup> W ostatnich miesiącach 1953 r. W. Schmidt przygotował nowe wydanie niemieckiego oryginału — zob. F. Bornemann, *W. Schmidts Vorarbeiten für eine Neuauflage des Handbuchs der Religionsgeschichte*, *Anthropos* 50(1955)937—941.

<sup>20</sup> Zob. J. Henninger, *Professor P. Wilhelm Koppers SVD. Biographische Skizze und Würdigung seines wissenschaftlichen Lebenswerkes*, *Mitt. d. Anthropol. Ges. Wien* 91(1961) 3—4.

<sup>21</sup> Por. W. Schmidt, *Die Errichtung des „Anthropos-Institutes”*, *Anthropos* 27(1932) 275—277.

dni w areszcie domowym. Pod wpływem interwencji Mussoliniego, na którego wpłynął Pius XI, został wkrótce zwolniony, ale jego działalność naukowa była coraz bardziej ograniczona (23 kwietnia odebrano mu prawo wykładania na Uniwersytecie Wiedeńskim). W. Schmidt wyjechał do Rzymu, gdzie za pośrednictwem Piusa XI nawiązał kontakty z bpem Mariusem Besonem z Fryburga Szwajcarskiego i ówczesnym ministrem wychowania kantonu fryburskiego prof. Józefem Pillerem. W wyniku tych pertraktacji W. Schmidt wraz z całym Instytutem „Anthropos” znalazł schronienie w Froideville w gminie Posieux koło Fryburga. Przebudowano dlań mały zameczek, château de Froideville, gdzie znalazły pomieszczenie biblioteka i redakcja „Anthropos”.

W. Schmidt mimo swego wieku rozpoczął zaraz działalność naukowo-dydaktyczną na Uniwersytecie Fryburskim, mając początkowo wykłady zleczone jako *chargé des cours*, od 1942 do 1948 r. jako profesor zwyczajny. Przygotowano pod jego kierunkiem 13 prac doktorskich<sup>22</sup>. Wykładał interesująco, żywo, z przekonaniem. W końcu roku 1940 dla internowanych żołnierzy polskich założono w Szwajcarii trzy uniwersytety polowe, między innymi jeden w odległości 6 km od Fryburga. Studentom tej „uczelni” wzbroniono uczęszczania na wykłady uniwersyteckie we Fryburgu. Dopiero z biegiem czasu dzięki sympatii przyjaciół szwajcarskich z grona profesorskiego mogli uczęszczać na wykłady do sal uniwersyteckich. Z początku wielu profesorów fryburskich przychodziło do garstki Polaków z wykładami. Był między nimi W. Schmidt, który głosił wykłady z etnologii. Wykłady te cieszyły się powodzeniem wśród internowanych Polaków. Uczył on rozumieć ludzi pierwotnych i poczuwać się do braterskiej solidarności z nimi<sup>23</sup>.

W dalszym ciągu W. Schmidt pracował naukowo. Kontynuował dzieło swego życia *Der Ursprung der Gottesidee*, którego dalsze tomy poświęcone były religii ludów pasterskich; w 1940 r. wyszedł tom 7, w 1949 — tomy 8 i 9, w 1952 — tom 10, w 1954 — tom 11, a w 1955 r. — tom 12 (wydany przez F. Bornemanna). Zaraz po wojnie oddawał się gorliwie pracy charytatywnej, niosąc pomoc przyjaciołom i znajomym, szczególnie naukowcom znajdującym się w trudnych warunkach materialnych. Starał się też nawiązać kontakty z naukowcami innych krajów. W tym celu brał udział w obradach kongresów naukowych; w Kongresie Amerykanistów w 1947 r. w Paryżu, w Trzecim Międzynarodowym Kongresie Nauk Antropologicznych i Etnologicznych w Brukseli w 1948 r., w Czwartym Kongresie Nauk Antropologicznych i Etnologicznych w Wiedniu w 1952 r., którego obradom przewodniczył.

80-ta rocznica urodzin W. Schmidta była okazją do wspaniałej uroczystoś-

<sup>22</sup> W tym właśnie czasie ks. prof. dr. T. Chodździło studiował we Fryburgu u W. Schmidta. Praca doktorska T. Chodździły pt. *Die Familie bei den Jakuten* ukazała się drukiem w Fryburgu w 1951 r.

<sup>23</sup> Zob. wspomnienia Zygmunta Estreichera, *Ksiądz—etnolog*, „Tygodnik Powszechny” z dn. 16 maja 1948 r. s. 11—12. Ks. A. Labuddzie jestem wdzięczny za zwrócenie uwagi na powyższy artykuł.



ci, która odbyła się 14 lutego 1948 r. w auli Uniwersytetu Fryburskiego. W następnych latach rezygnował kolejno z różnych stanowisk, aby oddać się wyłącznie pisaniu artykułów i książek. W 1948 r. został na własne żądanie zwolniony z obowiązków profesora Uniwersytetu Fryburskiego (pomimo to aż do 1951 r. prowadził wykłady jako profesor honorowy), w 1949 r. zrezygnował z oficjalnego prowadzenia prac redakcyjnych czasopisma „Anthropos” (praktycznie pracę tę wykonywał od 1937 r. o. Józef Henninger), w 1950 r. ze stanowiska dyrektora Instytutu „Anthropos”. Redakcję i stanowisko dyrektora Instytutu przejął o. Fritz Bornemann.

Znamienny dla charakteru W. Schmidta był jego stosunek do swego następcy, F. Bornemanna. W pracy doktorskiej pt. *Die Konstanz der Kultur in der kulturhistorischen Ethnologie*, pisanej u W. Koppersa, F. Bornemann jako pierwszy podważył system kręgów kulturowych rozbudowany przez W. Schmidta. Mała część tej rozprawy doktorskiej została opublikowana w 1938 r. w czasopiśmie „Anthropos” pt. *Zum Form und Quantitätskriterium*<sup>24</sup>. Główna część rozprawy doktorskiej, rozbudowana i poszerzona została opublikowana pt. *Die Urkultur in der kulturhistorischen Ethnologie. Eine grundsätzliche Studie*, Mödling-Wien 1938. W. Schmidt przeglądał jej rękopis i przyjął dedykację z okazji 70 rocznicy urodzin. Prace F. Bornemanna były pierwszą istotną krytyką głównych kryteriów i opartych na nich dowodów pozwalających na wyodrębnienie wspólnych elementów kulturowych i całych systemów, czyli kręgów kulturowych. W owych czasach była to rzecz niesłychana i wzbudzająca ogólne zdziwienie wśród naukowców, że w Instytucie „Anthropos” panuje taka swoboda i wolność myśli. W świetle tych faktów zadziwiająca i heroiczna była postawa W. Schmidta, gdy w Generalacie Księży Werbistów zaproponował właśnie F. Bornemann na swojego następcę. Miał się wtedy wyrazić: „Filar, który nie umie mi się sprzeciwić, nie może mnie też wspierać”. Jako dyrektor F. Bornemann zorganizował w dniach 24—28 sierpnia 1951 r. sympozjum w Froideville, na którym uczestnicy mogli w obecności W. Schmidta po raz pierwszy wypowiedzieć się swobodnie na temat systemów kręgów kulturowych. Przemawiali wtedy: W. Schmidt, W. Koppers, J. Haekel i G. van Bulck.

Stan zdrowia W. Schmidta w ostatnich latach przed śmiercią powoli, ale nieustannie się pogarszał. Dolegliwości serca, cukrzyca, bronchit i inne dolegliwości wieku starczego osłabiały jego organizm. Umysłowo pracował jednak aż do końca. 30 stycznia 1954 r. musiał z powodu przeziębienia i gorączki udać się do kliniki św. Anny. Ogólny stan zdrowia zdawał się polepszać, a 9 lutego lekarz uważał jego wyzdrowienie za możliwe. Następnego dnia, 10 lutego w godzinach wieczornych jednak osłabł i niebawem zmarł. Śmierć miał spokojną, spowodowaną bezpośrednio ogólnym osłabieniem serca. 13 lutego odprawiono uroczyste *requiem* we Fryburgu, a następnie przewieziono ciało do St. Gabriel w Mödling koło Wiednia i pochowano na cmentarzu domowym 17 lutego. Tam też spoczywają jego najbliżsi współpracownicy: oo. Koppers, Schebesta i Gusinde.

<sup>24</sup> Anthropos 33(1938)614—650.

### Cechy charakteru W. Schmidta

Na zakończenie kilka uwag na temat osobowości i charakteru W. Schmidta. Tych, którzy z nim dłużej żyli uderzała przede wszystkim jego prostota i skromne wymagania odnośnie swoich potrzeb osobistych. Wyposażenie jego pokoju było skromne, nie używał maszyny do pisania i nie posiadał kartoteki. Lubił dokładną dyspozycję w swoich pracach i częste streszczenia przedstawionego materiału. Dokładność w szczegółach nie była jednakże mocną stroną W. Schmidta. Szukał zawsze istotnej literatury, a nie wyczerpującej listy książek czy artykułów na dany temat. Był niesłuchanie pracowity, w swym długim życiu zapisał własną ręką tysiące stron. 12 tomów *Der Ursprung der Gottesidee* liczy ponad 11 tysięcy stron druku. Miał umysł syntetyczny i bystry. Był zdolny w ciągu kilku godzin rozwiązywać problemy, na które inni potrzebowali całych dni. Rękopisy wydrukowanych już artykułów czy książek układał stosami obok biurka. Wolnych stron na odwrocie używał często do pisania następnych artykułów czy szkiców. W. Schmidt umiał gospodarować swoim czasem i dokładnie go wykorzystywał. Mimo nawału pracy nie stał się jednak maszyną, ale zawsze pozostał człowiekiem. Gdy do późnych godzin nocnych pracował, spał dłużej rano, a często wypoczywał krótko po obiedzie. Lubił przyrodę i rozmowy towarzyskie. W wieku ponad lat 70 wchodził na mniejsze szczyty fryburskich Alp, które znajdują się w pobliżu Fryburga.

W Schmidt był człowiekiem woli, energii, zdecydowania i aktywności. Jest zrozumiałe, że przy takim charakterze mogło nieraz dochodzić do nieporozumień ze współbraćmi. Wielkość o. Schmidta objawiała się jednak w tym, że wkrótce był znowu dobry i przyjazny dla współbraci, uznawał ich pomoc i interesował się ich pracą. W. Schmidt był wielkim mówcą, lubił dyskusje, co zresztą widoczne jest w jego publikacjach. Jego pióro było nieraz pełne ironii i sarkazmu. Wielu, którzy W. Schmidta znali jedynie z polemicznych publikacji, z zaskoczeniem stwierdzali jego dobroć i ludzkie podejście<sup>25</sup>.

Celem artykułu było ogólne naszkicowanie sylwetki i działalności naukowej W. Schmidta, a nie szczegółowe i krytyczne omówienie jego naukowego dorobku i znaczenia dla lingwistyki, etnologii i teologii<sup>26</sup>. Można mieć zastrzeżenia do systemu kręgów kulturowych, metody badawczej i niektórych konkluzji W. Schmidta. Wśród przedstawicieli etnologii historycznej stwierdzamy w latach powojennych pewne głosy krytyki. W. Koppers, bliski współpracownik W. Schmidta, uważany za „drugą głowę” wiedeńskiej szkoły kulturowo-historycznej, zajął stanowisko, początkowo odnośnie kręgu kul-

<sup>25</sup> Por. J. Henninger, *P. Wilhelm Schmidt SVD, art. cyt.*, 57—59. W. Koppers, *Professor Pater Wilhelm Schmidt. Eine Würdigung seines wissenschaftlichen Lebenswerkes*, Mitt. Anthrop Ges. Wien 83(1954)96.

<sup>26</sup> Znaczenie badań naukowych W. Schmidta dla teologii przedstawił F. Bornemann w artykule: *P. Wilhelm Schmidts Bedeutung für die Theologie.* Schweizerische Kirchenzeitung z 15 lipca 1955, nr 28 s. 337—339.

turowego pasterskiego, później zaś podważył cały system trzech kultur zasadniczych (prymarnych, *Primärkulturen*). Zdecydowanie opowiedział się jednak za historycznym charakterem etnologii i starał się usilnie o wypracowanie bardziej ścisłych podstaw, podkreślając szczególnie znaczenie prehistorii dla historii uniwersalnej<sup>27</sup>. Jeszcze dalej poszedł w krytyce J. Haekel, długoletni asystent W. Koppersa i jego następcą na stanowisku dyrektora Instytutu Etnologii w Wiedniu. Podważył system kręgów kulturowych i w ogóle zasadę kręgu kulturowego. Opierając się na krytyce F. Bornemanna, zwrócił również uwagę na subiektywny charakter kryterium formy i kryterium ilościowego, które według szkoły kulturowo-historycznej umożliwiają stwierdzenie kontaktów kulturowych i zjawiska dyfuzji. Podobnie jednak jak Koppers i on podkreśla historyczny charakter etnologii. Według J. Haekela etnologia powinna zajmować się badaniem kontaktów historycznych w skali regionalnej, a nie w skali ogólnoswiatowej. Szczegółowe badania monograficzne z uwzględnieniem kontekstu środowiskowego, kulturowego i społecznego powinny wyprzedzać analizę historyczną<sup>28</sup>. Próbuje on powiązać metodę historyczną z metodą badań innego kierunku etnografii współczesnej, tzw. funkcjonalizmu. Kierunek ten, którego twórcami są Bronisław Malinowski i R.R. Radcliffe-Brown, powstał w latach dwudziestych w brytyjskiej antropologii społecznej i dziś obok etnologii historycznej odgrywa ważną rolę w etnografii światowej.

Powyższa krytyka szkoły kulturowo-historycznej, przedstawiona w sposób fragmentaryczny, nie zmniejsza uznania dla ogromnej erudycji. W. Schmidta, jego pracowitości oraz umiejętności zebrania i opracowania ogromnego ma-

<sup>27</sup> W. Koppers, *Grundsätzliches und Geschichtliches zur ethnologischen Kulturkreislehre*, w: E. Breitingner, J. Haekel, R. Pittioni (red.), *Beiträge Oesterreichs zur Erforschung der Vergangenheit und Kulturgeschichte der Menschheit mit besonderer Berücksichtigung Mitteleuropas*, Horn 1959, s. 110—126. tenże, *Der historische Gedanke in Ethnologie und Religionswissenschaft. Die Entwicklung der Ethnologie und der ethnologisch fundierten Religionswissenschaft in den verflorenen 80 Jahren*, w: F. König (red.), *Christus und die Religionen der Erde*, t. 1, Wien 1951, s. 75—109; tenże, *Der historische Gedanke in Ethnologie und Prähistorie*, Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik 9(1952)11—65; tenże, *Der historische Grundcharakter der Völkerkunde*, Studium Generale 7(1954)135—143.

<sup>28</sup> J. Haekel, *Zum heutigen Forschungsstand der historischen Ethnologie w: Die Wiener-schule der Völkerkunde. Festschrift zum 25 jährigen Bestand 1929—1954*, Horn-Wien 1956, 17—90; tenże, *Prof. P. Wilhelm Schmidts Bedeutung für die Religionsgeschichte des vorkolumbischen Amerika*, Saeculum 7(1956)1—39; tenże, *Zur gegenwärtigen Forschungssituation der Wiener Schule der Ethnologie*, w: E. Breitingner, J. Haekel, R. Pittioni (red.), *dz. cyt.*, 127—147; tenże, *Trends and Intellectual Interests in Current Austrian Ethnology*, *American Anthropologist* 61(1959)865—74; tenże, *Zum Problem der Konstanz in der Ethnologie*, w: A.F.E. Wallace (red.), *Men and Cultures*, Philadelphia 1960, 112—117; tenże, *Die kulturhistorische Methode der Ethnologie in kritischer Sicht*, *Mitteilungen zur Kulturkunde* 1(1966)22—30. Por. oprócz tego prace następujących autorów: W. Hirschberg, *Die Urkultur im Lichte der Schule St. Gabriel*, *Ethnologischer Anzeiger* 4(1935—1944) 291—303; K. Jettmar, *Zu den Anfängen der Rentierzucht*, *Anthropos* 47 (1952)737—766 z uzupełnieniem w *Anthropos* 48(1953)290—291; R. Heine-Geldern, *Recent Developments in Ethnological Theory in Europe*, w: A.F.E. Wallace (red.), *dz. cyt.*, 49—53; H. Baumann, *P. Wilhelm Schmidt und das Mutterrecht*, *Anthropos* 53(1958)212—228.

teriału źródłowego. Żaden historyk czy etnolog religii, zajmujący się kulturą duchową i religią ludów najstarszych nie będzie mógł zrezygnować z poznania monumentalnego 12 tomowego dzieła *Der Ursprung der Gottesidee*. Badania W. Schmidta zainicjowały wyprawy badawcze do najstarszych ludów. Jego dzieła naukowe pozostaną kopalnią wiadomości i wartościowym punktem wyjścia do dalszych badań i rozważań teoretycznych.